

CAMELIA BURGHELE¹, ROMÂNIA

Cuvinte cheie: sat tradițional, scenarii magice terapeutice, scenarii magice anti-terapeutice, femei bătrâne, antropologie culturală, domeniu etnografic, magie.

Biografii marcante și instituții de magie locale: babele „care știau cota”

Rezumat

Materialul de față pornește de la observația din teren (dar și din bibliografia de specialitate) că majoritatea covârșitoare a celor care performează, în satul tradițional, scenarii magice terapeutice sau anti-terapeutice sunt femei, mai ales femei bătrâne.

Pornind de aici, sunt evocate câteva profiluri de femei care practică scenarii de magie, așa cum au fost ele descoperite în cercetările personale de teren în satele sălăjene.

¹ Cercetător științific dr., Muzeul Județean de Istorie și Artă, Zalău.

Keywords: traditional village, magical therapeutic / anti-therapeutic scenarios, old women, cultural anthropology, ethnographic field, magic.

Notable Biographies and Local Magic Institutions: The Old Hags

Summary

The present study is based on the field observations (but also on specialized literature) that the overwhelming majority of those who perform therapeutic or anti-therapeutic magic scenarios in the traditional village are women, especially elderly women.

From here, some portraits of women who perform magic scenarios are presented, as they were discovered in personal field research in the villages of Salaj County.

Biografii marcante și instituții de magie locale: babele „care știau cota”

Femeile *precepute la cotat*. Babele, bătrânele, mătușile și vrăjitoarele satelor.

Culturile folclorice au un fond universal preluat și, având create modelele, dezvoltă o gamă de creații autohtone de mare originalitate, cu protagoniști în toate domeniile², care știu să perpetueze și să instituționalizeze modelul, în cazul nostru - modelul psihoterapeutic tradițional. Comunitatea tradițională preia, prin moștenire directă, o serie de structuri arhetipale, cu revers în fondul mentalitar, pe care le adaptează, în funcție de factori subiectivi și obiectivi, propriei istorii.

Cercetările etnografice de teren atestă faptul că există mari profesioniste ale genului, recunoscute pe arealuri întinse, a căror prezență este fixată în memoria colectivă de-a lungul mai multor generații. Despre ele se spune că „au un coeficient de inteligență ridicat, se caracterizează prin afectivitate, sensibilitate și o intuiție ieșită din comun”³, întocmai așa cum susțineau Marcel Mauss și Henri Hubert în studiile lor celebre: „o inteligență anormală față de mediile mediocre în care se crede în magie”⁴.

Despre aceste protagoniste de geniu, Silvia Ciubotaru spune că „au acumulat, pornind de la calitățile lor native, un ansamblu de cunoștințe impresionant privind praxisul etnoiatic și formulele magice. Un anumit talent dramatic le ajută să reînvie scenariile taumaturgice, să le dea credibilitate în ochii suferinzilor”⁵. Figuri proeminente de descântătoare evocă și Radu Răutu și Gheorghe Pavelescu în observațiile lor de teren: printre vrăjitori erau unii sau unele mai vestite care „știau să atragă o clientelă bogată”⁶. Este vorba despre femei cu un profil profesional absolut aparte și cu o reputație care le-a transformat în modele, ajungându-se chiar până la acea instituționalizare despre care vorbesc antropologii care au studiat triburile exotice.

Etnologia europeană dezvoltă mult tema: Martine Segalen își concentrează mult observațiile pe componenta „domestică” sau „casnică” a magiei terapeutice, tocmai ca efect al faptului că și în satele franceze cele mai multe dintre femei (mai ales mame) știau să performeze anumite scenarii terapeutice cu efect imediat⁷. Jeanne Favret-Saada, abordând teritoriul magiei din Normandia, refuza total să creadă într-o lume țărănească înapoiată și imbecilă ci, din contră, găsea că țăraniii inteligenți știu să opereze cu relațiile de cauzalitate

² Vasile Crețu, *Ethosul folcloric – sistem deschis*, Editura Amarcord, Timișoara, 1980, p. 48.

³ Silvia Ciubotaru, *Folclorul medical din Moldova*, Editura Universității “Alexandru Ioan Cuza”, Iași, 2005, p. 61.

⁴ Marcel Mauss, Henri Hubert, *Teoria generală a magiei*, Editura Polirom, Iași, 1996, p. 35.

⁵ Silvia Ciubotaru, *op. cit.*, p. 62.

⁶ Răutu, Radu, *Antologia descântecelor populare românești*, Editura Grai și suflet – Cultura națională, București, 1998, p. XV.

⁷ Martine Segalen, *Mari et femme dans la société paysanne*, Edition P.U.F., Paris, 1980.

mai bine decât oricine altcineva⁸.

De altfel, într-un amplu studiu de antropologie a relațiilor cuplului în societatea țărănească, Martine Segalen numără, categoric, printre „activitățile rezervate domeniului feminin”, pornind de la dubla ipostază de femeie și mamă a stăpânei casei, și pe cea de ocrotitoare (printr-o sumedenie de procedee magice) a tuturor membrilor casei și a gospodăriei în general: „la femme *fait* aussi la maison, dans la mesure ou elle la protège de tout ce qui peut mettre ses habitants et l'exploitation en danger. Toutes les pratiques destinées à conserver le jeune enfant en bonne santé: recettes magico-religieuses ou empirique, pratiques de pèlerinages (...) mais aussi les rituels qui visent à protéger la maison contre les maléfices du dehors”⁹.

Așadar, în lumea satului tradițional, cele care descântă sunt, într-un număr covârșitor de mare, femeile. Simion Florea Marian, Artur Gorovei, Ovidiu Bârlea, Gheorghe Pavelescu¹⁰, Nicoleta Coatu, Amalia Pavelescu¹¹ vin să sprijine această afirmație cu statistici revelatoare. Motivele invocate sunt, de cele mai multe ori, cele de conjunctură, adică predominant economice, și doar în subsidiar cele ale predispoziției naturale, totuși: „în general, cu vrăjitoria și cu vrăjitul se ocupă mai cu seamă unele femei bătrâne care, cum s-ar zice, și-au trăit traiul și și-au mâncat mălaiul și care își fac din aceasta o profesiune spre a-și putea câștiga pâinea cea de toate zilele”¹².

Anchetele de teren demarate în câteva sate din Sălaj au arătat aceeași preponderență categorică a femeilor care descântă și cam aceleași motive: *io dăscânt pântru pruncuții aieștea mici, că tare să sparie săracii dă orice, și dă umbra lor*¹³; *vineu la mine oamenii cu iosagu beteag și io le cotam, nu cre că nu o vinit o dată dâ Prie o cincizăci, și-mi aduceau câte on sfert dă pălincă, clisă, brânză*¹⁴.

Dincolo de informațiile de arhivă, realitatea istorică ne obligă să luăm serios în considerare motivația strict economică de care vorbesc mulți dintre performerii actelor magice populare. În mediul rural, cei care susțineau financiar și economic familia, prin munca de zi cu zi, erau bărbații. Ei lucrau pe pământurile celor mai înstăriți, ei mergeau „pe nopsam”, adică cu plata pe zi, iar mai târziu, ei erau cei care făceau naveta la oraș pentru a aduce familiei bani. Posibilitățile femeilor de a câștiga bani erau mult mai puține, mai ales atunci când rămâneau singure, fără bărbat. Nu e de mirare că pentru unele femei,

⁸ Jeanne Favret Saada, *Les mots, la mort et les sorts. La sorcellerie dans la Bocage*, Edition P.U.F., Paris, 1977, p. 16.

⁹ Martine Segalen, *Op. Cit.*, p. 132.

¹⁰ Este cunoscută, de exemplu, statistica prezentată de Gheorghe Pavelescu în *Magia la români*, București, 1998, p. 70, unde se arată că, în satele studiate, numărul femeilor ce se preocupau de practici magice tradiționale surclasează net pe cel al bărbaților.

¹¹ Amalia Pavelescu, *Poezia magică din Mărginimea Sibiului*, în *Studii și Comunicări de Etnologie*, tom IX / 1995, p. 70: „Ca și în alte zone ale țării, și în Mărginimea Sibiului, descântecul a fost, prin excelență, o specie folclorică feminină, numărul bărbaților nedepășind un sfert din totalitatea descântătorilor”.

¹² S. Fl. Marian, *Descânțete populare române. Vrăji, farmece și desfaceri*, București, 1996, p. 9.

¹³ Ana Chirilă, Marin – Sălaj.

¹⁴ Floare Țurcaș, Plesca – Sălaj.

„pricepute la cotaș”, descântatul putea fi o bună sursă de câștig material, chiar dacă magia terapeutică ori erotică nu au luat niciodată, în satul românesc, proporțiile de veritabilă profesie, așa cum s-a întâmplat în mediile occidentale, sau așa cum tinde să se transforme astăzi, în mediile urbane. Cel care descântă „nu este niciodată un practician total; el poate câștiga un beneficiu când prin practica sa își alcătuiește o clientelă credincioasă suficient de importantă pentru a genera un venit economic. De obicei se ocupă cu descântatul în paralel cu activitatea sa profesională, care asigură supraviețuirea familiei”¹⁵.

Mult mai legate de casă, de problemele cotidiene ale familiei - între care păstrarea sănătății membrilor familiei sau a animalelor ocupau un loc special - și menținerea casei în buna rânduială, femeilor nu li s-a deschis decât mult mai târziu acel orizont cultural care a fost, până nu demult, un privilegiu al bărbaților. La târguri de animale, în timpul muncilor sezoniere sau al serviciului în fabrică, iar mai târziu la cursuri de calificare, profesionale sau serale, bărbaților li s-a facilitat contactul cu noul, cu urbanul, cu efectele științelor exacte. Se poate spune deci că, „atât în termeni geografici, cât și sociali, experiența bărbaților este mai vastă decât a femeilor”¹⁶. Diferențierile acestea au devenit sensibile și în raport cu importanța dată actului educațional, dezavantajând din nou femeile și legându-le și mai strâns de modul de viață și de gândire tradițional, în ordinea cărora magia reprezenta un *modus vivendi*: „la mère doit maintenir son enfant en bonne santé par un ensemble des pratiques, faisant appel à la médecine officielle plus ou moins, selon les classes sociales et les régions”¹⁷.

Zâmbind, am putea fi de acord cu Muchembled: „le démon tentateur est partout, en particulier chez les femmes: la figure de la sorcière concentre toutes les peurs masculines”¹⁸.

„Bătrâna Onișoia”, născută prin 1900, un soi de „invarianta zero”

În ordinea practicii de teren, cea mai „veche” o astfel de babă cu atribute de praxis magico-ritual pe care am găsit-o în Sălaj este Onișoia din Marin, o bătrână temută în toate satele de pe Crasna și Barcău. Informațiile despre ea sunt relativ puține, dar faima ei era mare – dovadă că numele său a fost reținut de multe dintre partenerile mele de dialog din timpul cercetărilor. Am aflat despre ea, într-o campanie din 1997, de la Maria Huluban, lelea Flutură, tot din Marin, că era „mama tuturor vrăjitoarelor”; de la Onișoia femeile interesate au învățat o serie de leacuri tămăduitoare, însoțite de formule verbale incantatorii, la care mai apelau copios, încă, la acel moment; mejiile de la capătul hotarului par a fi fost locurile predilecte ale Onișoiaiei, vrăjitoarea bătrână de pe Valea Crasnei, pentru performarea

¹⁵ Andre Juilliard, *Urgia sorșilor. Vrăjitoria zilelor noastre în Franța*, în Robert Muchembled, *Magia și vrăjitoria în Europa din Evul Mediu până astăzi*, București, 1997, p. 295-296.

¹⁶ Gail Kligman, *Nunta mortului: ritual, poetică și cultură populară în Transilvania*, Iași, 1998, p. 42.

¹⁷ Martine Segalen, *op. cit.*, p. 102.

¹⁸ Robert Muchembled - interviu publicat în *L'Histoire*, nr 246 / septembrie 2000, prilejuit de apariția cărții „Une histoire du diable. XII - XX siècle”, Paris, 2000.

actelor sale de magie neagră; credințele despre *faptul* și celelalte boli (mai ales ceea ce noi am numi azi dermatite) ce se iau la mejie sunt larg răspândite în satele sălăjene:

*Vraciurile și legămintele să fac între hotară ori între țarini, așa zăcea Onișoaia ce bătrână*¹⁹. *Ea lua urma și merea între hotară. După ce le lua urma, merea între hotară și le făcea acolo vraciuri că zăcea să să dăspartă uomu dă femeie cum să dăspărțesc hotarele și să nu să vază cum nu să vede țarina una cu alta și hotaru unu cu altu*²⁰;

La ani distanță, Maria Huluban, lelea Flutură sau Flutura, simplu, cum era cunoscută în Marin, este posesoarea know how - ului preluat de la Onișoaia, iar apoi rafinat, adaptat și aplicat generației următoare în aceeași zonă. Flutura mi-a mărturisit, în 1997, că descântă pentru că „mie tătdeauna mi-o plăcut boscoanele astea, că m-o învățat tare multe Onișoaia, vrăjitoarea aceie bătrână”²¹, așa cum îmi mărturisește și o altă localnică: „descântecele astea le știu de la mama, și mama le știa de la Onișoaia, da nu era vrăjitoare mai mare ca asta în toată valea Crasnei”²².

25 de ani mai târziu, Maria Toma, o mult mai tânără localnică din Marin, nepoată a Onișoaiei, clarifică lucrurile: *Onișoaia o fost mătușa mea, o stat acolo în deal; să zăcea că îi vrăjitoare, da amu depinde de cum o iei, că io zic că vrăjitoare e aia care lucră cu duhurile rele, da aici în sat îi spuneau vrăjitoare, când nu eram noi acolo, când ieram noi dă față... și ea și-ar fi dorit ca io să învăț de la ea tot ce știa. Ea zicea că lumea îi spune că îi vrăjitoare pentru că ea lucra câteodată cu os mort, cu ciont de om mort sau pune legătoare cu tărâte la răspântie de drumuri și trebuia și nu treci p-acolo; arunci acolo tărâte cu bubele și dacă te duci și calci acolo iei iară pă tine bubele și alea rele, tâte. Făcea cu on ciont, poate de cal mort, pă care îl lua de pe câmp, din pășune de undeva, și făcea tăt felu de rugăciuni pă el și te freca pă piele, pă unde erai beteag și îl îngropa în pământ apoi, să îngroape și spurcăciunile în pământ și alea să moară cum era ciontu ala, mort. Și io eram odată cu ea și am găsit on os din ăsta și am vrut să i-l dau și ea m-o oprit și mi-o spus să nu pun mâna pă el, că cine știe cine l-o aruncat acolo și ce o aruncat pă el. Și io am avut o umflătură la un deget de la mână odată și nu mai îmi trecea și ea mi-o spus că ar fi bine să îl lipesc de un mort, de unu din morții familiei; când a fi la petrecanie, să lipesc mâna cu umflătura aia de mort, și, dacă este acolo un duh rău, să zic atunci: - Du-l cu tine, du-l cu tine! și mortu a duce cu el în groapă și duhu ala rău. Să ducă cu el boala și răul. Ea mi-o spus odată că vrăjitoarele lucră cu diavolu, da ea nu lucră, și că trebuie și fii curat, și ai putere să te lupți cu duhurile alea rele, și că dacă nu ești curată nu ai putere, și te înving ele pă tine, și atunci poți chiar muri. De aia era așa de important să fii curată. Pe ea o deranja să i se spună vrăjitoare, că zicea că ea nu o făcut niciodată cuiva ceva rău. Aici în sat nici nu îi ziceau lelea Onișoaie, ce îi zăceau bătrâna Onișoaie.*

¹⁹ Această vrăjitoare cunoscută în mai multe sate din bazinul Crasnei era deosebit de temută și de căutată pentru descântecele, vrăjitoriile și practicile de magie neagră pe care le cunoștea. În momentul efectuării anchetei femeia murise de mai mulți ani, dar oamenii ezitau încă să vorbească sau vorbeau cu reținere despre ea.

²⁰ Măria Huluban (Flutura), 1928, Marin – Sălaj.

²¹ Maria Huluban (Flutura), 1928, Marin – Sălaj.

²² Viorica Pop, 1946, Marin - Sălaj.

Nu știa citi și nu știu să fi avut vreo carte. Era născută undeva pe la 1900 sau chiar cu vreun an – doi înainte²³.

Iozafina Mitru Toderii și discursul său universitar despre strigoi

De o mult mai mică notorietate s-a bucurat o bătrână din Peceiu, un sat tot din bazinul Crasnei: Iozafina Mitru Toderii, lelea Iozafină. Ne raportăm la ea ca la cea mai coerentă teoreticiană a fenomenului magic, cu un discurs articulat logic și structurat aproape universitar. Suntem introduși într-o atmosferă terifiantă, în ambianța unei lumi pe care ascultătorul contemporan o receptează ca ficțională, dar care îi este deja familiară, culmea, nu din cunoștințele sale potențiale de etnografie, folclor sau antropologie culturală, ci mai degrabă din împrumuturile culte ale cinematografului actuale, avidă de subiecte cu substrat magico-mitic, prelucrate în grilă modernă, de tipul „Stăpânului inelelor” sau a serialului „Harry Potter”:

Pă timpuri o fost mult diuăki, nu știei cine, numa te diuăteai. Știa cota muierile și trecea. Și io am știut, cu on pic de voarbe, da amu nu le mai știu spune, da zăceam așe că să margă în codrii pustii și în tăte pustietățile cine ț-o vrut răul. Și suflai pă dasupra. Trebuiau moșini ori tăciuni, cu cărbuni dâ n vatră, când aveai, dacă aveai. Zăceam: - Așe și nu aibă nimică / Cum nu zăc io nimică. Să țâpa la țâțâna de la ușă și nu să mai diuată nime în casa aceie. Și trebui și scopești păstă cap, și dacă nu-i zăce nimică. Să punea fir roșu pă la mână, și rămână diuăkiu acolo. D-aceie l-o pus acoale firu, că căci s-o uitat cineva și o vrut și te diuată, s-o oprit diuăkiu acolo, la firu ala roșu, nu o mârș mai departe. Așe o fost atunci lumea, nu știam, puteai da și tu, că atunci umbla lumea, că ai umblat și poate o țâpat cineva și numa te aflai că ai fapt. Iute te aflai, că era plină lumea de muieri care știau, numa așe triau, nu o fost doctori, nu o fost numa muieri, ș-apu țupa, făcea... Nu erau vrăjitoare, ce aiesta era on lucru simplu, tătă lumea o știut. Și tineretu o știut, dă la noi. La mejdie să făceau făcături la cineva, dacă o vrut și facă rău, da io nu am știut din alea, nici nu am auzit pe la noi, da s-o putut face lucruri rele, cine o avut sufletu ala, Doamne feri, da io nu am știut așe. Și să zăcea și atunci oarice, da nu știu io²⁴.

O energo-terapeută locală, profilată în amintiri, „mama Uța”, și morărița din Tihău, care făcea boscoane

Pe valea Someșului ne este evocată prezența unei babe pricepute la contracararea răului magic, sub numele de „mama Uța”; povestea ei e relatată de tanti Măria Ferului, Feroaia, ea însăși o mare cunoscătoare a scenariilor de terapie magico-rituală și care ne demonstrează că teritoriul magicului este unul bogat, cvasiprezent în toate momentele și locurile: *Atunci era făcături, făceau vraciuri, erau bătrâne care știau să facă de făcatură;*

²³ Maria Toma, 1970, Marin – Sălaj.

²⁴ Iozafina Onica (Iozafina Mitru Toderii), 1929, Peceiu – Sălaj.

o murit bugăte neveste din astea care o murit de tinere; femei care știau, își făceau pă orândă, erau on fel de vrăjitoare care făceau pă orândă, erau bugăte... făceau cu dracu, erau femei bătrâne, ca on fel de vrăjitoare. Era la noi în vecini, nana Uța, că zăcea să-i zicem măicuță și Uța știa desface. Și desfăcea pă poduțu de la drum, așe ne zăcea. La ea acasă, în fața căsii, pă poduțu de la drum, acolo desfăcea. Da i să și cunoaște poduțu, că bătea cuie în hainele cele... Aveai o haină de la ala care avea făcătură și aia i-o duceai și ea o puneă pă poduț și ea bătea cuie în hainele alea, le bătea în cuie pă poduț, să o țâie... să cunoștea, că eram copii și meream pă poduțu ei și zăceam: - Ia, câte cuie o bătut Uța iară... bătea hainele în cuie pă poduțu ala de lemn, așe lucra²⁵.

Faima unei alte figuri locale al cărei profil îl construim doar din memorate este notabilă și acoperă mai multe sate din arealul Surducului: cunoscută sub numele „morarița din Tihău”, pare a fi o bună cunoscătoare deopotrivă scenariilor magice benefice și malefice: *În Tihău o fost una care o cotat, a Morarului²⁶.*

Măria Morarului din Tihău o fost mare vrăjitoare. Măria din Tihău o luat bani și o făcut boscoane²⁷.

Era una în Tihău care făcea, asta făcea. Iera multă lume care făcea, Măria Morarului, no, acie și făcea, că merea foarte multă lume și de-aici din sat la ea, de la noi din sat mereau mulți. Își cotau, că erau năcăjite femeile cu copiii și mereau femeile să își coate. Trebuia să îi ducă fărină și ce știu io câte, și plată. Unele zăceau că și-o cunoscut, altele... da io n-am crezut. Da nana aceie din Tihău, o lucrat cu diavolul²⁸.

Dacă n-ai noroc, triiești așe, fără noroc.

Era Morărița din Tihău, da o morit ea... vinea la mămuca câteodată și o făcut odată cătă ea: - D-apui tu n-ai știut unde stau io, să vii la mine, să îți măriți fetele cum ai vrut tu? Că ea putea face vrăji din alea pântru fete. Aceie o fost și arestată, o arestat-o că zăcea că face și ia bani de la oameni... Să temea oamenii de ea, că țâpa blăstăme. Da era mare, că vineau din tătă țara la ea. Pă vrăjitoarea asta din Tihău io u-am apucat și u-am văzut când o adus-o poliția acasă, în gară²⁹.

Lelea Crișcă și puterea fulminantă a unor ochi albaștri ireali

Un profil absolut singular, nu doar ca patrimoniu și repertoriu magico-ritual, dar și ca prezență fizică (aproape „scenică”) am găsit la Solona, lângă Surduc, în persoana lelei Crișcă, Cristina, pe numele său adevărat. Cu ochi albaștri aproape straniu de strălucitori și voce joasă, răgușită, lelea Crișcă nu doar că a participat la una dintre ultimele puneri în scenă a ritualului sătesc „chimeșea ciumii”, dar înțelege și explică cu o maximă acuratețe

²⁵ Petran Maria (Feroaia), 1945, Surduc – Sălaj.

²⁶ Rablău Maria, 1944, Surduc – Sălaj.

²⁷ Veronica Moș, 1944, Surduc – Sălaj.

²⁸ Petran Maria (Feroaia), 1945, Surduc – Sălaj.

²⁹ Elisabeta Ilieș (Verjica), 1946, Surduc – Sălaj.

fenomenul dusului magic, al deochiatului și al blestemului magic, performând antidoturi redutabile.

Informațiile cele mai savuroase de la lelea Crișcă, Cristina Pop, o femeie care m-a impresionat prin memoria de excepție și prin bogăția informațiilor deținute, vorbesc despre o lume în care magia era cotidiană:

Uă, Doamne, erau strâgoi și era care lua laptele, da știam cota în fărină, că mi-o arătat mama. În fărină de mălai: puneai nouă dărăbucă de pită, și pui on pic de sare pă dasupra, da pita trăbuie și fie dă la ala a cui îi vaca. Fărină de mălai, nouă dărăbucă de pită și sare, că nu-i primit dacă-i de la mine, ce numa de la a cui îi vaca. N-am știut vorovi cu dracu, ce numa cu Maica Sfântă și cu Dumnezău alduitu. Și gătam de cokat și puneai covata aceie bine undeva, să nu umble cineva cu ea, și dimineața îi dădeai la vacă să mânânce dă trii uări. Din covată, din ce am descântat io. Descântam numa luna și miercurea și vinerea, în zălele de post. Așa am știut io. Amu, io ce să zâc alticele, io atâta am știut.

Însă cele mai prețioase informații ni le dă lelea Crișcă despre cămașa ciumii, vechiul scenariu magico-ritual terapeutic colectiv, performat în unele sate sălăjene până spre anii 80: *S-o făcut kimeșe pântru ciumă, io am auzit că s-o făcut la noi la Ciocmani. Nouă femei o fac aceie, noaptea. U-o tors noaptea, într-o sângură noapte u-o tors, u-o urzât, u-o țăsut și u-o cosut! Și o trimăs bărbații între hotare, să o lase la on pom neroditor, să o leje acolo de pomu ala neroditor, da să nu să uite înapoi! Tătucu meu o mârș după ei și i-o pândit, că o fost copil atunci. O zâs să nu vorovească nici unu cu celălalt. O zâs atunci: - Ați avut mare noroc că ați făcut kimeșea ciumii că de nu, tăți mureați! Că opt sălaşuri o scos atunci numa de la tătucu meu din casă, așe mulți o morit de ciumă! Oaricând, când o fost tătucu meu copil, o fost ciumă în sat și numa din casă de la tătucu meu o morit opt într-o zi! Frați, surori, pruncii lor, că o fost ciumă în sat, moreau oaminii cu duiumu, numa să culcau oaminii și nu să mai scolau dimineața, moreau de ciumă și atunci când o dus așe, dă la vo patru căsi, așe, morții, o zâs femeile să facă kimeșe pântru ciumă. Și o făcut-o într-o marți noaptea, că aceie așe să face, marți noaptea, așe spunea tătucu: - Pagubă că ați făcut kimeșea ciumii, că dacă nu, tăți mureați! Și așe le-o spus: - Oricine a strâga după voi, voi și nu vă uitați înapoi și și nu voroviți cu nimeni, nici între voi, ce să veniți acasă! Și tătucu mneu o fost în spatele lor, că o fost copkil și i-o pândit și el o povestit după aceie cum o fost. Zâce că o găsit o răkită acolo cătă Bezded și acolo u-o lăsat, și dimineața nu o mai fost acolo, că u-o luat-o ciuma și nu o mai morit după aceie oaminii în sat. Mare lucru o fost ala! O știut femeile alea de la mamile lor și le-o sfătuit și popa să facă ceva și nu mai moară în sat. Să lăsa între hotară, că acolo umblă năcuratu. Nouă bărbați o mârș, nu o mârș mai puțini că s-o temut! Io atunci am auzit ultima dată că s-o vorbit de kimeșea ciumii, când o fost tătucu meu copkil, că ne tăt povestea³⁰.*

³⁰ Cristina Pop (lelea Crișcă), 1942, Solona – Sălaj.

Lelea Floriță a Bumbului din Plesca, specializată în medicina veterinară magico-rituală

Un profil aparte are lelea Florița de la Plesca, un sat care, în 1998, când am ajuns acolo mai beneficia încă de practicile curative speciale ale acestei *cotătoare în tărățe* și care aducea ca nimeni altcineva laptele la vacile fără mană, prezicea viței la vacile sterpe și vindeca cu regularitate caii bolnavi; lelea Floriță a Bumbului din Plesca era cunoscută în toate satele din jur; convinsă că așa a lăsat-o Dumnezeu, *precepută la cotate*, ea descânta la toată lumea *pântru norocu iosagurilor*. Când am ajuns la Plesca, în 1998, mărturiile spuneau că oamenii din Pria, Cizer, Ban ori Fizeș veneau la ea cu câte doi-trei pumni de tărățe, să le descânte *pântru norocu iosagurilor*. La cei 86 de ani ai săi și niște ochi albaștri fascinanți, lelea Floriță era *tare beteagă (nici nu gândesc că oi mai apuca vara, domnucă dragă)*; tânără fiind, a pândit din ocol femeile care făceau cămașa ciумii: *nouă muieri bătrâne făceau într-o sară kimeșe pântru ciумă și o puneau între hotară, că acolo să oprea ciума la kimeșe, și o lua pă ia. Și când te duceai la hotar, numa vedeai că nu-i!*

Succesele descântătoarei erau răsunătoare în toată zona Cizerului, iar oamenii veneau la ea din toate satele de pe valea Crasnei, cu vaci, oi și cai. Un episod - povestit de mai multe ori tocmai datorită importanței sale aparte - a însemnat, pentru praxisul descântătoarei, apogeul terapiei: vindecarea, într-o toamnă, a mai mult de douăzeci de cai bolnavi, în timpul unui val de anemie infecțioasă la cabaline (așa cum am aflat că se cheamă boala în limbaj veterinar, de la chiar nepoții lelei Florița, ambii medici veterinari!). Au venit atunci la Plesca, aduși de reușitele *descântatului de boală la iosaguri*, oameni săraci, care nu aveau altă avere decât calul bolnav. Amintirea unui bătrân cu un copil în brațe, care și-a legat calul de unul din prunii din ogradă era extrem de vie în memoria bătrânei. A vindecat toți caii, descântând peste tărățe: *Pui tărățele într-un lighian, și țâpi păstă iele trii stropi dă sare și-l pui p-on scauăn și-l tăt învârtești. Și cu on cuțat tăt faci sămnu crucii păstă tărățe și tai, așe, cu sămnu crucii, ca și cum ai tiie rău-n patru; și-nvârți lighianu tăt așe, îndărăpt, îndărăpt. Că dacă nimerești în ceas bun, vine atuncea laptele mintenată, da de nu nimerești în ceas bun, tăt trăbă și zăci dă nouă uări ca și vie laptele. Da io le-am cotate la mulți, și tăți câți o vinit la mine și le-am cotate o fost bine, da ceilalți o morit, că așe-i când îi hibă mare la cai o la vaci³¹.*

O bibliotecă și o arhivă la un loc: Păvăloaia din Chilioara

Păvăloaia din Chilioara, Florica Sabou, avea, în 2009 când am studiat eu pe-ndelete satul, 86 de ani, și era într-o vervă ieșită din comun. Povestitoare prin excelență, nu aștepta decât un mic imbold pentru a-și aminti vremurile tinereții. Știa corinde vechi, descântece și o grămadă de povești cu strigoi. Mai păstra încă hainele cu care a fost mireasă și m-a îmbrăcat și pe mine cu ele...

Aci-s născută, în Chilioara, chiar în casa asta, în locu aiestă... aci m-am născut, aci

³¹

Floare Țurcaș (Florița Bumbului), 1922, Plesca – Sălaj.

am crescut, aci am bătrânit și tare mi-o plăcut aci, în satu aiestă, în casa asta. Io am fost tare beteagă, îs pline dealurile astea de hainele mele cum le-o îngropat pe-acolo bărbatu meu, că așe l-o învățat muierile astea, să-mi îngroape toate hainele cu care am fost bolnavă, le-o îngropat, că poate așa or îngropa și boala... O fost strâgoi bugăți. Amu zâce că nu sînt, că doctorii o băgat de seamă și amu care cum să naște să uită, și dacă îi strâgoi îl aperează și îi ie puterea ceie. Așe zâce că are on pic dă coadă și îl aperează și îi ie coada aceie și nu mai are putere după aceie. Da oarecând o fost bugăți. Nu-i vezi pă strâgoi, io știu cum o vinit unu, că s-o făcut roată dă car și s-o băgat în poiată la vaci, și le-o luat laptele. Și uomu o luat o funie și o băgat pân huda aceie pă unde baji osia de la car și u-o legat dă târnaț. Pă dimineața o găsit o muierie legată acolo, cu funia băgată în gură. Era acolo, moartă, lângă târnaț. O fost străgoaie și s-o făcut noaptea roată de car.

Zâce că o fost unu strâgoi și l-o învățat și pă pruncu lui și o zâs: - Du-te la vaci să le iei laptele: d-aci on pic, d-aci on pic, d-aci on pic, on pic di colo, on pic di colo. Da pruncu o luat tăt laptele. Pă când s-o dus acasă, o găsit vaca lor moartă, că așe s-o umplut dă lapte vaca că i-o ieșit pân piele laptele. Și i-o morit vaca. O fost strâgoi bugăți. Pă mortu care o fost strâgoi, l-o umplut de ai. I-o pus ai în gură și în urechi și s-o țâpat și păstă copârșeu ai. I-o îngropat popa, că și ei o mârș la beserică, și s-o spovedit... Amu dacă ai vrea să știi care-i strâgoi, da amu nu prea mai sînt, așe poți face: în Postu Mare, la Lăsata de săc, faci o plăcintă și ț-o pui susuoară. Și s-o întorci în tătă zî, în Postu Mare. Și când îi Joia Mare, te duci la cele 12 Evanghelii, da așe, cu plăcinta susuoară. Și-apoi când îi ziua de Paști, dacă țâi plăcinta aceie susuoară, atunci tăți care îs strâgoi vin la tine și-ți fac cu dejetu sămn³².

Mătușa Măria lui Holdiș: prima vrăjitoare globalizată, cu un portofoliu internațional

Categoric, cea mai desăvârșită exponentă a genului, cea mai titrată babă cu cunoștințe și practică magico-rituală, un performer cu normă întreagă și cu carte de muncă, de data aceasta, este Măria lui Holdiș din Apșa de Jos, Transcarpatia, Maramureșul ucrainean.

În Apșa de Jos, unul din satele cu populație românească din Transcarpatia ucrainiană, pe ulița Lenina, la numărul 238, locuia, în anii 2000, când am ajuns acolo, Măria lui Holdiș, Costevici Maria Irjina, pe numele său adevărat. Lelea Mărie era, în mod oficial, așa cum am putut observa direct, în urma campaniilor de teren desfășurate în zonă, cea mai renumită vrăjitoare din Zaccarpatia. Redau din notele de teren:

În casă, în prima încăpere, femeia are amenajată o masă specială, unde performează descântecurile. Pe masă are toată recuzita specifică actelor magice: cruce, fir de busuioc, mătâni, un cuțit mare, o piatră, o icoană cu Maica Domnului și copilul Iisus, un caiet de rugăciuni, chibrituri, un mosor de ață, un vas cu untură. Masa din prima încăpere este pregătită pentru ceea ce face lelea Mărie în mod obișnuit, adică pentru descântat apa sau

³² Florica Sabou (Păvăloaia), 1923, Chilioara – Sălaj.

„întors rânza”, adică executarea unui masaj la stomac. Are și câteva cărți: Ion Chiș Șter - *Antologie de folclor din județul Maramureș*, Baia Mare, 1980, *Aghiasmatarul* coordonat de PF Teoctist, ediția a V-a, Editura Institutului Biblic și de Misiune al Bisericii Ortodoxe Române, București, 1992 și o serie de foi separate, scrise de mână, cu *Psalmul 68, pentru cine-ți gândește de rău, Rugăciuni la neputințe și boli, Rugăciune pentru durere de cap (deochi), Rugăciune pentru năjit*. O rog să îmi descânte și mie „pe apă”. Mă cheamă a doua zi, cu un flacon cu apă curată. Îi explic că stăm la o pensiune și o întreb de unde să aduc apa. Îmi spune că trebuie să fie apă curată, de la robinet, pusă într-un flacon curat. Apa trebuie să fie „dântr-un loc în care stai măcar trei zile”, așadar trebuie să fie personalizată, să aparțină mediului, habitatului pacientului. Revin a doua zi cu flaconul cu apă și lelea Mărie își începe exercițiul de descântat. Mai întâi, pune din apa pe care am adus-o într-un flacon de plastic, într-un borcan de un litru, de sticlă, până când acesta se umple. Scuipe în trei părți. Face cruce cu cuțitul de fier peste borcan și apoi îl scufundă în apă. Pune un fir de busuioc în apă. Apoi, pune un vârf de cuțit de „praf de la Muntele Athos”, care miroase a tămâie. „Caută” cu cuțitul în apă și stinge trei chibrituri pe rând. Caută cu cuțitul printre busuioc și chibrituri, privind foarte atent conținutul borcanului. Tot timpul rostește sacadat ceva ce seamănă cu o rugăciune, dar și un fel de descântec de deochi. Lasă apoi cuțitul în apă în timp ce pune chibriturile. Zice ca „tecile”, duhurile rele, să meargă departe și zice apoi Tatăl Nostru, pentru ca pacientul „să rămână curat și fără duhuri”. Se ceartă cu duhurile rele pe care le trimite „hăt” (termenul desemnează un spațiu foarte îndepărtat și este folosit frecvent în graiul local). Formula este cea obișnuită pentru descântec:

Acolo să mergeți,
Acolo să ședeți,
Acolo să rămâneți.
Iar Camelia să rămână curată,
Luminată,
Ca argintul strecurat,
Să rămână liniștită și fără duhuri, și fără durere.
Privește borcanul cu apă la lumină.

Face cruce peste borcan și ține în mână crucea și busuiocul din punga de pânză și bucata de mătură și continuă incantația, descântecul de deochi. Gesturile sunt largi: face cu cuțitul o roată deasupra borcanului iar apoi face o cruce largă deasupra apei. Când termină, îmi spune că e vineri și e „zi de bazar la Apșa” (zi de târg) și e căutată de multe femei care vin de la bazar și lasă haine sau apă pentru descântat. Așa se întâmplă în toate zilele când este bazar. Înțeleg că e privită cu mare respect, toată lumea vine la ea și o roagă cu mult respect să rezolve problemele de familie sau de sănătate sau să facă previziuni asupra viitorului. Îmi arată că are, sub masă, multe plase cu haine și fiecare are o hârtiuță cu proprietarul. Pomenește numele lor în descântec, pentru că le are scrise pe toate pe hârtie, cu litere rusești. În fine, pune apa din borcan în sticlă din nou, dar înainte golește sticla; în

sticlă nu este acum decât apă descântată, nediluată, ca să fie „mai tare” și „mai de leac”. Tot scenariul descântatului apei a durat o jumătate de oră. În final, îmi dă ultimele instrucțiuni: se beau 9 înghițituri, răsucind sticla înspre stânga, „mereu spre mâna stângă”. „Apoi se bea de 3 ori, din locuri diferite ale sticlei. Cu cât bei mai des, cu atât trece mai repede”³³.

Singura vrăjitoare adevărată, autodeclarată, în peste 25 de ani de teren: V. C. din Lazuri

În practica de teren, performările teurgice sunt destul de facil de detectat și notat; foarte dificil este însă să convingi subiecții să accepte să relateze și practici malefice. Notăm faptul că practicile magico-malefice la mejii se numără printre puținele astfel de practici asumate de descântătoarele (vrăjitoarele) satului și relatate. În tot acest scenariu magic, performat nu o dată în condiții spectaculoase, mejia pare a fi garantul incontestabil al eficacității ritului. Ne-o demonstrează clar nana Viroană din Fizeș, care, la cei 82 de ani ai săi (în 1998, când a fost cules materialul de teren).

Dacă vrei să faci la cineva rău, te duci în hotar, că acolo-i pământ moale, ori pă lângă tare mejie, și iei urma, dă unde-o călcat cu picioru drept, da musai mai dă câtă călcâi, și o iei cu brazdă și te duci cu ie în temeteu și scurmi su o cruce și zâci așe dă trii uări:

*Ajută-mi pă ce gândesc
Pă proba ce probolesc*

*Și baji urma ace la cruce și-o lași acolo și la cine i-ai luat urma pățește ce i-ai gândit!
Iei haina la o femeie și o întorci pă dos și coți în nouă sări bune, adică în ale dă dulce, și zâci așe:*

*Drace spurcate,
Drace năcurate,
Du-te-ntre hotare,
Pă mejia asta
Și te du pă fața muierii,
Ca pă spinii mejiei.
Și te du
Că io te-am întors
După haina asta,
Și cu dracu duce-te-oi între hotară.
Așează-te în haina iei,
Așează-te în capu iei,
Când a trece pă lângă mejie asta.*

³³ Maria Costevici Irjina (Măria lu Holdiș), 1929, Apșa de Jos, Transcarpatia – Ucraina.

Și te duci cu haina acee pă dos și o arunci pă o mejie bătrână, în hotar, că răul pică pă mejie, și când trece muiere ceie pă lângă mejie, că să duce la pământu ei să-l lucre, să ie răul pă ie.

Și mai complex este scenariul care folosește și imprecția și obiectul fizic – suport, *moima*, adică păpușa făcută din împletirea unor fire de lână colorată sau cârpe: *În mejii să pune moimă pântu boală, ori pântu baiuri muieresti, ori pântu bube: într-o botă să pun nouă feluri dă cârpe, tăt câte trii de-un fel, ori fire dă lână. Tria albe, tria roșii și tria negre și să leagă la on loc în botă. Și te duci cu bota asta la mejie, între hotare, în tria sări - marțea, joia și sâmbăta - după ce asfințește soarele. Și împlânți bota în mejie și o lași acolo, și zâci așe:*

*Doamne Dumnezeu ascultă-mă.
Du după femeia asta
Năcazurile și bolile,
Trimite-le pă mejia asta
Și pă moima pă care u-am făcut
Și le du păstă 99 dă pâraie
Și păstă 99 dă văi
Și păstă 99 dă păduri
Și păstă 99 dă pășuni
Și păstă 99 dă hotare
Și le du-n codri pustii
Unde vacă nu răjește
Nici cocoșu nu cântă
Acolo să mnezăzezi
Acolo să prânzești
Acolo să cinezi
Acolo să te culci
Și te du la cine mi te-o dat
Și nu te-o arătat
Și te du la cine mi te-o pus
Și nu mi-o spus.
Și femeia asta să rămâie
Curată și luminată
Și cu trupu curat
Ca arjintu strecurat.*

Moima să pune între hotare, că acolo să dăspărțasc hotarele și tăt așe să dăspărțește și rău dă bolnav ca și hotarele între iele³⁴.

În primăvara anului 2023 (27 aprilie), într-o cercetare de teren în Fizeș, am recuperat

³⁴

V. C. (nana Viroană), 1916, Fizeș – Sălaj.

noi informații despre nana Viroană: femeile încă mai povesteau cu emoție despre ea ca despre o mare cunoscătoare a scenariilor magice teurgice și malefice deopotrivă, care știa duce cu mare succes laptele de la vacile sătenilor, făcea „vraciuri în mniez de cale, în crucea drumurilor, mai ales în hotar, pă pășune, de numa te trezeai fără lapte și să temeau oamini de ea, că tare multe știa face”³⁵, dar la care cei care aveau curajul mergeau și pentru ritualuri magico-terapeutice, de anihilare a răului aruncat tot magic.

Moimă făcută de vrăjitoarea Pălăguța Godja din Oncești, 2002; Foto: colecția Pamfil BILȚIU;

³⁵ Nu ne permitem să redăm aici nici numele întreg al vrăjitoarei, nici cel al femeilor care ne-au oferit informațiile retrospective, din motive deontologice (am promis că nu vom face acest lucru), dar, desigur, există înregistrări și note de teren care pot proba veridicitatea faptelor.

Bibliografie:

- Candrea, I. Aurel**, *Folclor medical român comparat. Privire generală. Medicina magică*, București, 1999.
- Ciubotaru, Silvia**, *Folclorul medical din Moldova*, Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza”, Iași, 2005.
- Crețu, Vasile**, *Ethosul folcloric – sistem deschis*, Editura Amarcord, Timișoara, 1980.
- Favret Saada, Jeanne**, *Les mots, la mort et les sorts. La sorcellerie dans la Bocage*, Edition P.U.F., Paris, 1977.
- Florea Marian, Simion**, *Descânțete populare române. Vrăji, farmece și desfaceri*, București, 1996.
- Juilliard, Andre**, *Urgia sorților. Vrăjitoria zilelor noastre în Franța*, în Robert Muchenbled, *Magia și vrăjitoria în Europa din Evul Mediu până astăzi*, București, 1997.
- Kligman, Gail**, *Nunta mortului: ritual, poetică și cultură populară în Transilvania*, Editura Polirom, Iași, 1998.
- Mauss, Marcel, Hubert, Henri**, *Teoria generală a magiei*, Editura Polirom, Iași, 1996.
- Muchembled, Robert**, *Magie*, interviu publicat în *L'Histoire*, nr 246 / septembrie 2000, prilejuit de apariția cărții „Une histoire du diable. XII - XX siècle”, Paris, 2000.
- Pavelescu, Amalia**, *Poezia magică din Mărginimea Sibiului*, în *Studii și Comunicări de Etnologie*, tom IX / 1995.
- Pavelescu, Gheorghe**, *Magia la români*, București, 1998.
- Răutu, Radu**, *Antologia descântecelor populare românești*, Editura Grai și suflet – Cultura națională, București, 1998.
- Segalen, Martine**, *Mari et femme dans la société paysanne*, Edition P.U.F., Paris, 1980.